

TITO KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁNAK SZEREPE A NEMZETKÖZI VISZONYOKBAN

A háború előtti körvonalak

Tito elvtárs egy zavaros időszakban került a JKP élére. 1937-ben ugyanis a nemzetközi viszonyokat már a II. világháború, hazánkat pedig az agresszió veszélye fenyegette. Jugoszláviában a hatalom bitorló még mindig egy korábbi nagyhatalmi politika elképzeléseit követték, noha ekkor már bebizonyosodott, hogy lanyhul Franciaország uralmának, s így a Stojadinović-kormány már inkább a Berlin—Róma tengellyel, illetve a fasiszta agresszorokkal keresett kapcsolatot.

Jugoszlávia nemzetközi és világhelyzete tehát határozott állásfoglalásra készítette a hazai haladó és munkásmozgalmat. Nemcsak a fejlődési lehetőségek, de a buktatók is sokrétűek voltak. Közép- és Kelet-Európa valamennyi állama fölött megjelent már a német és olasz fasizmus réme, a nyugati hatalmak (Nagy-Britannia és Franciaország) segítségére és oltalmára pedig aligha lehetett számítani — igazolta ezt a spanyolországi háború és Etiópia megszállása. Ezenkívül most már nyilvánvaló volt a nyugati hatalmak és a Berlin—Róma tengely összetűzése is, hisz a fasizmus dél- és kelet-európai terjeszkedése a későbbi hódításoknak csak a bevezetőjét jelentette. A Szovjetunió megtámadása úgyszintén a küszöbön volt, és a világháború kitörését már nem lehetett elkerülni. Hazánk így egyike volt a Keletre törés első ütközőpontjainak.

Ebben a válságos helyzetben Tito kitartóan és fáradhatatlanul munkálkodott a JKP erősítésén, fejlesztette akcióképességét és szélesítette tömegbázisát, ezenkívül önálló és sajátos külpolitikai koncepciót dolgozott ki. Mivel Moszkvában igen szomorú tapasztalatokat szerzett a Sztálin akaratának alárendelt és kiszolgáltatott kommunista pártokról, illetve a kommunista és munkásmozgalom vakvágányra futtatásáról, elhatározta, hogy pártunkat kihúzza ebből a cseppet sem irigylésre méltó helyzetből. Tudatában volt, hogy pártunk csak úgy juthat döntő szerephez az országban, ha szoros kapcsolatokat teremt a tömegekkel, illetve,

ha híven tükrözi népeink óhaját és kívánságát. Azt is tisztán látta, hogy enélkül még egy jelképes fasiszta támadás is tönkrezúzhatja. Ezért helyezte vissza az országba a párt székhelyét, és ezért szorgalmazta önálló, sajátos irányelveinek a kidolgozását. Így vált a JKP legfőbb feladatává a hazai szocializmusért folyó küzdelem, mert hathatósan csak ezzel járulhatott hozzá a nemzetközi munkásmozgalom fejlesztéséhez és előrehaladásához.

Hazánk és a JKP története ugyanis már ekkor igazolta, hogy az osztályharc nem választható külön a nemzeti kérdéstől, sőt az is nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti felszabadítás nemcsak afféle tartaléka vagy segédiránya a párt vezérelvének. A nemzeti kérdés legalább olyan erős forradalmi hajtóerőnek bizonyult, mint az osztályelnyomás alóli felszabadulás. A jugoszláv állam keserű tapasztalatokat szerzett e téren egész fennállása, de különösen az 1929. január 6-i diktatúra bevezetése után. Sorsdöntő volt tehát Titónak az a felismerése, hogy a nemzeti egyenrangúsáért folyó küzdelem osztályharccá fejleszthető.

A nemzeti kérdés ilyenfajta rendezésétől vezérelve alakult meg a Horvát és Szlovén KP, és ezzel már a későbbi föderatív Jugoszlávia alapjait is lerakták, illetve fejlődési irányvonalát is meghatározták. Különösen jelentős volt a Horvát KP megalakítása mivel a fasiszták — az usztasa emigráció által — a horvátok nemzeti érzelmeit használták ki az ország feldarabolására. A tőkés politikusok úgyszintén a nemzeti türelmetlenség szításával szilárdították meg annak idején a helyzetüket.

Csakhogy a nemzeti felszabadulás most már nem csupán országos probléma, mert a fasizmus már hazánk határáig jutott. 1937-ben kritikus szakaszába ért az Ausztria körüli válság, s könnyű volt előrelátni Csehszlovákia és Jugoszlávia bekebelezését. Ez pedig gyors állásfoglalásra készítette pártunkat, hogy megvédje az országot. A JKP KB-ának az országba való visszahelyezésével Tito következetesen dolgozott a haza védelmének előkészítésén, így pártunkat nem érte váratlanul és készületlenül a fasiszta támadás. Ez már 1941. március 27-én is megmutatkozott, a későbbi harcok során pedig teljes bizonyosságot nyert. A nyugati pártoktól eltérően a miénk nem „kényszerült” magyarázkodásra, hogy miért nem készült föl a fasizmussal szembeni ellenállásra, s nem kellett nagy áldozatok árán visszanyernie a nép bizalmát.

Jugoszláviának ez az álláspontja nem hozható összefüggésbe némely nyugati tőkés áramlatokéival, mert a JKP már Lengyelország lerohanásakor (1939) kifogást emelt hazánknak a háborúban való részvétele ellen, ám ugyanakkor azt is jelezte, hogy a haza védelméért mindenkor harcra száll.

Ez a sajtóságos koncepciónk akkor talán nem volt ilyen aprólékosan és pontosan kidolgozva, egy azonban bizonyos: olyan időszak volt ez a háború előtti, amelyben a nemzeti felszabadításért folyó küzdelem által érvényesültek valamennyi nemzetünk társadalmi és osztályérdekei.

Nehezen hihető ugyanis, hogy egyébként sikerült volna a JKP KB-ának olyan gyors és határozott irányelveket szabnia.

Ezek az irányelvek képezték Tito világpolitikai elképzeléseinek az alapját is, s ezt fejlesztette tovább a háborúban, majd a háborút követően. Csakhogy ez a kiindulópont még nagyon sok akadályt rejtgetett, mert több ízben is ellent kellett mondani a Szovjetunióknak, és a nemzetközi munkásmozgalomban uralkodó állapotokkal sem érthetünk egyet. Igaz, a JKP álláspontjai már a háború előtt sem voltak mindig összhangban a Kominternével. A népfelszabadító háborúnak a JKP irányításával történő lebonyolítása azonban csak a jelzett koncepció alapján mehetett végbe, s ezért játszott hazánk mind a háború alatt, mind pedig utána kivételes fontosságú szerepet. Ha ugyanis Jugoszlávia helyzete a háborúban elért vívmányokon alapul, akkor ez a sorsdöntő pillanatban hozott határozatnak és pártunk helyes irányvételének tudható be. Mert csakis ezen múltott, hogy hazánk behódol-e és kapitulál a fasiszmus előtt, mint ahogyan azt a szomszédos országok is tették.

A háborús időszak első vívmányai

A háború előtt a JKP Tito éleslátása és a történelmi követelményeknek megfelelő koncepciója révén jutott jelentős szerephez az európai munkásmozgalomban. A háborúban pedig ezt a koncepciót valóra is váltottuk. Sajnos, ez hamarosan elégtelennek bizonyult, s a harci sikerekkel párhuzamosan politikai síkon is tovább kellett fejleszteni és építeni a megkezdett koncepciót. A katonai és harci erőfeszítések tudniillik csak egy részét képezték a végső győzelemnek.

A kiindulópont, a népfelkelésre és a népfelszabadító háborúra való felhívás és az agresszoroknak a saját erőnkől való kiűzése ugyanis nemcsak a belső fejlődés alapeszméjét, de külpolitikai koncepciókat is jelentette. Ennek értelmében a népfelszabadító háború a JKP és a jugoszláv nép autonóm és sajátos feladata volt, nem pedig a Szovjetunió és a szovjet hadsereg „segédakciója”. A jugoszláv népfelszabadító mozgalom azzal segíthetett legtöbbit a Szovjetunióknak, hogy mozgósította összes forradalmi erejét. Tito koncepciója és a moszkvai elképzelések között tehát nem támadt ellentmondás, sőt várható volt, hogy pártunk irányvétele és népeinknek a fasiszmus elleni önfeláldozó harca elismerésre és helyeslésre talál.

A JKP, a Komintern és a Sztálin közötti egyetértés azonban már a háború idején bomladoxni kezdett. Sztálin ellenezte sajátos népfelszabadító harcunkat és önállóan folytatott szocialista forradalmunkat. A Szovjetunióból érkező kifogások rendszerint a saját erőnkől történő felszabadítást kérdőjelezték meg.

Nyíltan ezt annak idején nem mondták ki, 1948 után azonban szám-

talanszor elhangzott Jugoszlávia „prepotens” csörtetése és „kalandor felfogása”, mert hazánk, úgymond, a szovjet hadsereg segítségével nélkül úgy sem lesz képes oltalmazni a háborús vívmányokat. A Szovjetunió még a történelmi tényhamisítástól sem riadt vissza, s azt állította, hogy a szovjet hadsereg döntő szerepet játszott népfelszabadító mozgalmunk és vezetősége megmentésében, mivel ezeket a kalandor politika következtében a teljes bomlás veszélye fenyegette.

A nézeteltérések már a jugoszláv katonai akciók megkezdésekor felütötték a fejüket. A népfelszabadító harcászólítás világos és érthető volt: a jugoszláv népek nemzeti felszabadítása egy új társadalmi berendezésért folyik. Ékesen igazolja ezt a következő jelszó: Nincs visszatérés a régre!

Moszkva ezt nem is kifogásolta, mivel ekkor még arra törekedett, hogy a hadban álló országok kommunista pártjai *taktikailag* bekapcsolódjanak a szövetségesek általános harci erőfeszítéseibe, s hogy *később*, ahol csak alkalom kínálkozik rá, hozzásegítsék a Szovjetuniót a szocializmusépítés vezető szerepéhez. A szovjet és jugoszláv elképzelések közötti lényeges különbség abból származott, hogy a Szovjetunió a forradalmi harcot a háttérbe kívánta szorítani és alárendelni a „fő erő” érdekeinek és akcióinak.

Ezért Moszkva számtalan rádiófelhívást intézett népfelszabadító harcunk parancsnokságához, hogy folytassa az együttműködést a csetnikekkel és a Maček-pártiakkal, de teremtsen kapcsolatot az emigrációban levő kormánnyal is. Ebből nem is származott nézeteltérés, mert a népfelszabadító háború parancsnoksága igyekezett mindenkit bevonni a forradalmi harcba. A Maček-pártiak és a csetnikiek vezetőségével azonban nemigen működhetek együtt, mert ezek a megszállók kiszolgálói és csatlósai voltak. Moszkva ekkor is olyan magatartást tanúsított, mintha nem ismerte volna a hazánkban uralkodó állapotokat, holott mindenről pontosan és részletesen tájékoztatták.

Az első nyílt nézeteltérés az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) első ülésének megtartásakor merült fel. Ezen kellett volna megalakítani a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságot mint az ország ideiglenes végrehajtó szervét, az AVNOJ-t pedig a jugoszláv népek legfelső törvényhozó és végrehajtó szervének szerepével akarták felruházni. Sürgős volt ez, hogy megvessük az új népi hatalom központi szerveinek alapját, mivel a felszabadított területeken már mindenütt csírázt az új népi hatalom. Most már tisztán látszott a népfelszabadító háború lényege — a népfelszabadító mozgalom népeink valódi forradalmi szervévé vált az új társadalmi rendszer megalapozásában.

Erre aztán olyan támadás ért bennünket a Szovjetunióból, hogy a forradalmi vezetőség elállt elsődleges tervétől, ill. egy évvel elhalasztotta. Az AVNOJ II. ülészakáról előre értesítették Moszkvát, pontosabban kész tények elé állították. Világos volt tehát, hogy belügyein-

ket nem rendeljük alá kívülállóaknak, mert azok nem illetékesek ebben a döntéshozatalra. Ezzel pedig végképp elfajult a helyzet. Bonyodalmak támadtak a Szabad Jugoszlávia Rádióállomása körül és kihívtuk magunk ellen Sztálin haragját, akinek már bevett szokása volt, hogy nemcsak a saját kormányában, hanem a Kominternben is az ő szava és véleménye a döntő. Itt jegyezzük meg azonban, hogy az összetűzési okok között tisztán katonai kérdések is szerepeltek. Az 1. proletárbrigád megalakításakor pl. a szovjetek két kifogást is emeltek. Először is elleneztek a rendes katonai egységek, ill. a néphadsereg megalakítását, másodszer pedig a sarló és kalapács jelkép körül támadt heves vita.

Ezeket a kifogásokat azonban nem vehettük tekintetbe, hisz a katonai egységek megalakítása és a néphadsereg kiépítése szoros összefüggésben állt azzal a tézissel, hogy a népfelszabadító háború a jugoszláv népek önálló erőfeszítése, mert belőle sarjad ki az új állam és társadalom. A sarló és kalapács viszont azt jelképezte, hogy népfelszabadító háborúnk a szocialista forradalmat is zászlajára tűzte, mert egyébként a katonai győzelem ellenére sem érünk el semmilyen politikai sikereket.

Az ellentmondás tehát itt is abból a táptalajból szívta éltető nedvét, mint a népi hatalom esetében. Sztálin jogot formált magának arra, hogy mind a politikai kérdésekbe, mind pedig a katonai és harci problémákba beleártsa magát. Véleménye szerint a proletárjelkép egyrészt csak ártott a kommunista pártok Komintern utasítása szerinti mimikrijének, másrészt pedig szemmel láthatóan megnehezítette a másodrangú katonai hatalom szerepének vállalását a szovjet hadsereggel szemben. A rendes katonai egységek megalakítása és a hadseregfejlesztés tehát a létező legkellemetlenebb volt Sztálin számára. Ez is a népfelszabadító mozgalom sikereit és vívmányait igazolta, amelyek elsősorban annak köszönhetőek, hogy elutasítottuk a moszkvai „tanácsokat”.

A nemzeti felszabadító mozgalom kezdeti koncepciójának valóra váltása, az új állam (amelynek már az önálló hatalmi szervei is megvoltak) alapjainak lerakása már nemzetközi szerepet és jelentőséget kölcsönzött hazánknak. Ez volt az egyetlen hadban álló és megszállott ország, amelynek sorsáról nem dönthettek a nagyhatalmak. Kudarcot vallott a nagyhatalmaknak az a terve, amely Jugoszlávia érdekövezetekre osztását célozta. Hazánk forradalmi mozgalma ugyanis mindkét fél nyomásának ellenállt.

A háború folyamán azután bizonyosságot nyert, hogy a leigázott Európának a szocializmusért folyó küzdelmében egyre jelentősebb tényezővé válik a nemzeti felszabadító mozgalom. A korábbi háborúktól eltérően a II. világháború már nem a zárt rendszerű államok harca volt, nem hódító és területszerzési jellege volt, hanem a teljes győzelemért folyt — a vesztes fél rendszerének, illetve államának ledöntésére irányult. Érthető, hogy ebben a nagy világégésben, amely több országban és társadalomban gyökeres változásokat hozott, a szocialista forradalom sem mehetett végbe a régi receptek szerint. Tito világpolitikai koncepciója

ezért döntő fontosságú volt forradalmunk sikerre vitelében. Az új feltételek közepette ugyanis már egyetlen forradalom sem szigetelődhetett el, mert a nagyhatalmakhoz való gyors felzárkózás a forradalmi taktikában és stratégiában éppen a külső eseményekhez való viszonyulást helyezte előtérbe.

Ez tehát szoros kapcsolatban áll a forradalmi változások korábban definiált új alapeszméjével. Ha ugyanis a társadalmi berendezés átalakítása csak a nemzeti függetlenség elnyerése útján érhető el, akkor a külső tényezők, más erők és hatalmak magatartása is szoros alkotórészévé válik a forradalmi harcnak. Igaz, a háború idején ez még nem volt ennyire szemmel látható, mint manapság. Most már nyilvánvaló, hogy a II. világháború után csak azok a szocialista forradalmak győzedelmeskedhettek, amelyeknek hajtóereje a nemzeti függetlenség volt.

A háború emlegetésekor azt sem téveszthetjük szem elől, hogy Tito forradalmi stratégiájának kiindulópontja nem a város, a koncentrált munkásosztály társadalmi, politikai és gazdasági központja, hanem a „periféria” volt. Ez azonban csak formális megállapítás, amely példának az orosz forradalmat és általában a XIX. század forradalmait tekint. Ezekben a forradalmakban azonban nemhogy döntő, de mégcsak jelentősebb szerepet sem játszott a nemzeti függetlenség.

A nemzeti felszabadító mozgalom által realizálódó forradalomnak ugyanis vajmi kevés köze van a városokhoz, sőt egyenesen kívánatos, hogy a városokon kívül folyjon, hisz itt sokkal kedvezőbbek a feltételek a hathatós katonai erő kialakításához és a döntő csaták megvívásához. Sajátos jellegénél fogva tehát ez a forradalom a nép minden rétegét, még a parasztokat is mozgósítja. Ellenkező esetben, ha képtelen a tömegek mozgósítására, akkor nem is népfelszabadító háború. Akkor vagy a célkitűzése, vagy a programja helytelen, vagy a nemzeti lét nem is forog igazából kockán, tehát nincsenek meg a feltételek a népfelszabadító háborúhoz.

Tito elnök a JKP élére kerülésétől az egész háború folyamán egy eredeti koncepciót követett. Így került Jugoszlávia egy sajátos helyzetbe, hogy a megszállott országok közül hazánk volt az egyetlen állam, amely egyenrangú viszonyokat alakított ki a túlerőben levő szövetségesekkel, kétoldalú megegyezéssel, de azért önállóan küzdve a II. világháború közös harcaiban. Döntő szóhoz jutott a szövetségesek hazánkkal kapcsolatos tevékenységében, s a háború befejeztével a forradalomban újjászületett államként kapcsolódott be a világesemények sodrába.

*A háború utáni időszak — alkalmazkodás a körülményekhez,
a külpolitikai koncepció továbbfejlesztése*

A háború végén, az európai, majd a távol-keleti hadműveletek befejeztével bebizonyosodott, hogy milyen nagy jelentőségű a világ politikai életében a nemzeti felszabadító harc. Hazánknak a háború előtti

tapasztalatokon alapuló koncepciója, s népfelszabadító háborúnk stratégiájának a kiindulópontja a világszintéren is megerősítést nyert, s ezzel nagy előnybe került. Tito nemzeti függetlenségi koncepciójával ugyanis elméletileg is felkészültünk azokra a történelmi változásokra, amelyek a háborút követően átalakították a világ földrajzi és politikai térképét.

Ennek az elméletnek azután nagy lendületet adott az újjáépítés is; a lerombolt és anyagi gondokkal küszködő ország példás erkölcsi és politikai magatartást tanúsított. Továbbra sem rettent vissza az áldozatoktól, ha a forradalmi vívmányok megvédéséről volt szó. Az új Jugoszláviának nemcsak a megszállók felett aratott győzelem és az osztályuralom felszámolása adott erőt és lendületet a további fejlődéshez és haladáshoz, de legalább ilyen lelkesítője volt a népnek az *egyenrangú, föderatív* alapokon történő társadalmi berendezés is.

Hazánkban az új társadalmi rendszer fogyatékoságai ellenére is talaját vesztette a centralizmus, a hegemonizmus és az unitarizmus. Ez mindenkinek világos volt. De ez volt a világpolitikai viszonyulásunk kiindulópontja is. Vonatkozott pedig ez főként azokra az országokra, mint pl. a Szovjetunió, amelyekkel sokoldalú kapcsolatokat építettünk ki. A harcostárs és tanácsadó, a szocializmusépítésben példamutató Szovjetunióval hazánk a legszorosabb együttműködésre törekedett. Mi a testvéri kapcsolatok ápolása ellenére is a jugoszláv állam és az itt élő nemzetek önállóságát féltettük, belső fejlődésünk irányvonalát magunk kívántuk meghatározni, de külpolitikánknak is magunk akartunk irányt szabni. Jugoszlávia a Szovjetunióval kialakított baráti kapcsolatokat nem értelmezhetette másként, mert a függőségi és szófogadó viszony nem felelt meg az önálló és független népnek. Mi ezeket a kapcsolatokat a két fél szabad akaratából kialakított kölcsönösségre alapoztuk, nem pedig az egymásrautaltságra.

Sajnos, a Szovjetunió másként értelmezte kapcsolatainkat, afféle vazallusi viszonynak tekintette, amelyben a kis ország alárendeli magát a nagyhatalomnak. Ebben a meggyőződésében pedig az is megerősítette, hogy hazánk számtalan világpolitikai kérdésben azonos álláspontra helyezkedett az első szocialista állammal. Ezek persze olyan kérdések voltak, amelyek távolról sem érintették Jugoszláviát, s hazánk úgy vélte, hogy a Szovjetunió ezáltal is jelentősebb szerephez jut a győztes hatalmak koalíciójában. Érdemes itt megemlíteni pl. a palesztin kérdést. 1947-ben hazánk volt az egyetlen ország, amely kifogást emelt Palesztina zsidó és arab államra osztása ellen, s ehelyett konföderációt javasolt. (Mint ismeretes, a Palesztina felosztása miatt kirobbant közel-keleti háború mindmáig tart!) A végső döntésben azonban Jugoszlávia szava nem sokat nyomott a latban, mert az érdekelt felek figyelemre sem méltatták.

Önálló döntéshozatali törekvéseinket akkor igyekeztük érvényesíteni, amikor a jugoszláv népek sajátos érdekeiről kellett határozni (határ-

rendezés, kormányalakítás, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság alkotmányának életbe lépése stb.). Jugoszlávia ugyanis önállóan kötötte meg a békeszerződéseit. Ez esetben, sajnos, nem sikerült elérnünk mindazt, amit szerettünk volna, s amit igazságosnak véltünk, ez azonban nem csökkenti érdemeinket és bátorságunkat, hogy amikor a nemzeti érdekeink kerültek veszélybe, akkor még a Szovjetunióval való összetűzéstől sem riadtunk vissza. Ez a politikai irányvonal és hazánknak ez a magatartása csak folytatása volt a háború idején meghatározott elképzelések valóra váltásának. Márpedig ez a koncepció akkor sem a pusztá véletlenül múltott, hanem tudatosan határoztuk meg. Népfelszabadító háborúnknak az az alapeszméje, amelyben döntő szerepet játszott a nemzeti felszabadítás, az osztályharc alkotórésze volt.

A JKP és a Komintern között kialakult ellentmondást egy ideig sikerült leplezni, előbb-utóbb azonban csak fény derült azokra a lényeges felfogásbeli különbségekre, amelyek 1948-ban kenyértöréshez vezettek. Mint ismeretes, a nézeteltérésre nem külpolitikai okokból került sor. Ezt ékesen igazolja az 1948. évi polémia kezdete — az a távirat, amely hazaszólitotta Jugoszláviából a szakembereket, illetve a két kommunista párt központi bizottságának levélváltása és a Tájékoztató Iroda első rezolúciója. A vádaskodás nagyjából általános jellegű volt, kiagyalt és elferdített tényeket tükröz, a kölcsönös kapcsolatok és a további fejlődés különböző szemléletéről tanúskodik.

Történelmi szempontból mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szovjet vezető körök még a későbbi konfrontáció idején sem fogták föl vagy nem akarták felfogni, hogy mi készítette Jugoszláviát a hegemonizmussal való szembezállásra. Ők a „kis” államoknak csak kétféle szerepet szántak: vagy szatellita, vagy hidegháborús ellenfél. Ilyen célzatú volt a propagandájuk is, csakhogy hazánkban nem talált visszhangra.

Jugoszlávia és a Szovjetunió kapcsolatait kezdettől fogva ez az erendő nézetkülönbség árnyékolta be. A Szovjetunió ugyanis folyton a Nyugattal kötött cselszövéseink után kutatott és a konkrét problémákban való egyetértést hiányolta, mi viszont egész idő alatt a kölcsönös politikai kapcsolatok és a világproblémákhoz való viszonyulás elemi koncepciójában láttuk a különbséget.

Ezeket az akadályokat a későbbi erőfeszítések sem tudták elhárítani a két ország kapcsolataiból, s így továbbra is más nézeteket vallunk a szocializmusépítést és a nemzetközi viszonyokat illetően. Igaz, ugyanezek a körülmények készítették rá hazánkat a belső fejlődés és a nemzetközi viszonyok koncepciójának továbbfejlesztésére is. Fejtegetésünkben elsősorban a külpolitikai koncepciót boncolgatjuk, mivel tudvalevő, hogy milyen szoros kapcsolatban áll ez a belső fejlődéssel. Az öngazgatású szocializmus elemzésével azonban sokat foglalkoztunk az utóbbi időben, s ezért most inkább külpolitikánknak szentelünk nagyobb figyelmet.

A nemzetközi viszonyok első és legfontosabb kérdése az internaciona-

lizmus. A tőkésosztály elleni harc idején ennek kiindulópontja a szocialista és munkásmozgalmak nemzetközi szolidaritása volt — de csak az első szocialista állam megjelenéséig. Amikor ez a zsenge és szegény ország veszélybe került, akkor egyszeriben kitágult a nemzetköziség fogalma, és most már az első szocialista állam segítése és oltalmazása is beletartozott. Ez elsősorban azoknak a tehetős államoknak a mozgalmaira vonatkozott, amelyek megkérdőjelezhetnék volna a fiatal szovjet állam fennállását.

A II. világháború folyamán a nemzeti felszabadító és a szocializmusért folyó forradalmi harccal, valamint a szocialista országok megjelenésével ismét megváltozott az internacionalizmus fogalma, mert elévült az első szocialista állam oltalmazása. A Szovjetunió ugyanis nagyhatalommá vált, s a legfőbb törekvés most már az volt, hogy valamennyi államban megőrizték a szocialista vívmányokat. A nemzetköziség most már valamennyi antikolonialista mozgalomnak a megsegítését is jelentette.

Erről a kérdéstről azonban különböző nézeteket vallanak a kommunista mozgalmak. Az egyik irányzat még mindig a Sztálin alapította konzervatív szárny, melynek képviselői a Szovjetunió és a hatása alá tartozó szocialista államok, a másik pedig a Tito koncepciója alapján tért hódító világméretű politikai áramlat.

Amíg tehát egyfelől a Szovjetunió hegemonizmusának elfogadása képezte az internacionalizmust, addig a Tito koncepcióján és a nemzetközi szolidaritáson alapuló nemzetköziség egyre inkább elterjedt. Érthető, hogy ez a koncepció számos országban megértésre lelt, hisz kiindulópontjául az szolgált, hogy nem létezik nemzetközi szolidaritás és internacionalizmus valamennyi ország és nép független és önálló belső fejlődésének és külpolitikájának a tiszteletben tartása nélkül.

Ezzel végérvényesen kudarcot vallott Sztálin elmélete és a szocializmusnak a szovjet kaptafa szerinti harca, melyben a világ felszabadító mozgalmainak csak a „segédosztagok” szerepe jut. A Szovjetunió ezenkívül arra sem formálhat tovább jogot, hogy központilag, maga határozza meg: halad-e vagy sem valamely nemzeti mozgalom. Érvényét veszttette Sztálin elmélete a világ kommunista és munkásmozgalmának központi, monolit irányításáról.

Az elnembkötelezettség

Az elnembkötelezettséget nem úgy kell értelmezni, hogy hazánk két tűz közé (Kelet és Nyugat) került, s így egy harmadik politikai megoldásban keresett kiutat. Bár akkor sem vetjük el a súlykot, ha azt állítjuk, hogy ideiglenesen Jugoszlávia tényleg magára maradt, s a függetlenség és az önállóság érdekében mozgósítania kellett az összes anyagi és erkölcsi tartalékokat. Azok az erők, amelyekkel később Jugoszlá-

via megalapozta és kidolgozta az el nem kötelezett országok politikai irányelveit, ekkor még nem léteztek. Hazánk 1948—1950-ig válságos helyzetbe került. India ebben az időszakban ugyancsak súlyos megrázkódtatásokat élt ált (ekkor osztották fel Brit-Indiát Indiára és Pakisztánra). Egyiptom reakciós és az imperialistákat kiszolgáló királya ekkor még Faruk volt, így az elnemkötelezettséghez ennek az országnak is vajmi kevés köze lehetett.

Jugoszlávia tehát egy kilátástalan ellenállást tanúsított mind a Kelettel, mind a Nyugattal szemben, mert csak így őrizhette meg függetlenségét. Erre pedig feltétlenül szüksége volt, ha szocializmusépítésének sajátos ösvényt akart vágni, s ha az egész világ szocialista mozgalmát is előre kívánta lendíteni. A külpolitikai lehetőségek azonban igen korlátozottak voltak, s ezért az eszmei-politikai tevékenység főként a szocialista építés sajátos útjának meghatározására és az öngazgatású szocializmus megalapozására szorítkozott.

A világesemények azonban gyorsan bebizonyították külpolitikai elképzeléseink helyességét. Ennek vezérmotívuma pedig az volt, hogy a II. világháború utáni időszak elsősorban a nemzeti függetlenség-kívánságnak ideje, ez pedig nem mehetett végbe az országhatárokon belüli osztályuralom elleni küzdelem nélkül, ill. csakis a külső osztályelnyomás lerázása vagy elutasítása révén. Hazánknak a külső kényszerrel szemben tanúsított ellenállása tulajdonképpen az önálló szocialista fejlődés, társadalmunk forradalmi átalakulásának oltalmazását jelentette. Ezzel vált Jugoszlávia az elnemkötelezettség és az új nemzetközi viszonyok kialakításának előfutárává. Nyilvánvaló, hogy annak idején még nem gondolhattunk arra, hogy az elnemkötelezettség világméretű mozgalommá fejlődik, önálló és izolált tevékenységünkkel azonban ennek érlelésén fáradoztunk. Ezzel egyidőben számoltunk le országos viszonylatban az etatizmussal, ami még nagyobb lendületet adott nemzetközi tevékenységünknek. Az etatizmus túlhaladásával ugyanis nemcsak a belső fejlődés kerékkötőtől mentesültünk, de nagyobb lehetőségeket teremtettünk a nemzetközi tevékenység fellendítésére is.

Az etatizmus, mint ismeretes, rendszerint autarchiához és a külvilágtól való elszigetelődéshez vezet. Ennél is rosszabb azonban, hogy az etatizmus akkor is akadályozza az integrálódást és a világfolyamatokba való bekapcsolódást, amikor az elszigetelődésre még fejlettebb államok is képtelenek. Egy efféle belső berendezés pedig eleve kizárja azokat a sokoldalú kapcsolatokat, melyeket hazánk a későbbiek folyamán az el nem kötelezett országokkal kialakított. A gyakorlat tehát igazolta, hogy az öngazgatás nemzetközi kapcsolataink alapját is kiszélesítette.

Hazánk már az ötvenes években megkezdte a kapcsolatteremtést az újonnan felszabaduló és a függőségi viszonytól mentesülő országokkal (Egyiptom, Etiópia). A bandungi értekezlet pedig már szabad utat is nyitott az elnemkötelezettség eszméjének és Jugoszlávia kezdeményezé-

sének. Mivel hazánk mindent éber figyelemmel kísért, így az említett értekezlet munkáját is bírálóan mérhette fel.

Dzsavaharlal Nehru, a bandungi értekezlet eszmei szerzője ugyanis területi alapon képzelte el az érdekelt országok összehívását, mégpedig azokat, amelyek kívül rekedtek az Atlanti és a Varsói Szerződés Szervezetén. Nehrut a regionális irányelvek kialakításában a két nagyhatalom hidegháborús szövetségének megalapítása vezérelte. Ez az elképzelés azonban egy nagy melléfogás volt, mert kiindulópontjául az a tévhit szolgált, hogy a hidegháborús szövetségek regionális szervezetek, holott ezekben a hasonló vagy azonos érdekű országok tömörültek. A területi szempontok itt csak véletlenek voltak, illetve egybeestek az érdekekkel. Később a két szervezetnek a többi kontinensre való áttérjésével ez nyilvánvalóvá is vált.

A bandungi értekezlet résztvevői — Dél-Afrika kivételével valamennyi afrikai és ázsiai el nem kötelezett ország jelen volt — azonban társadalmi berendezésüket és érdekeiket illetően is sok mindenben különböztek. Japántól Nepálig, ill. Indiától Thaiföldreig óriási ellentétek mutatkoztak a kül- és belpolitikában, de a gazdasági fejlődésben is. Későbbi történetük folyamán már ezek az államok sem voltak többé alkalmasak egy ilyen összejövételre; ez csak a kivételesen kedvező 1955. évi körülmények között történhetett meg. Így ez a tevékenység nem is válhatott egy folyamatos akcióvá, egységessé és világméretűvé pedig még kevésbé!

Nehru regionális elképzelései a világfolyamatoknak egy téves szemléletén alapultak. (A regionális elképzelések egyébként még az ENSZ Alapokmányába is bekerültek — arany középutként, hogy ne kelljen nyíltan kimondani a két ellentétes világtábor létezését.) A bandungi értekezleten ugyanis Törökország kivételével egyetlen európai ország sem képviseltette magát. Érthető okokból, hisz azon földrész országainak értekezletét tartották itt, amely évszázadokon át az európai terjeszkedő és hódító politika színtere volt. Csakhogy most már ezek a nagykiterjedésű kontinensek (Ázsia, Afrika) sem voltak egységesek. Az első csoportba a függetlenségükért küzdő országok tartoztak, amelyek azonnal csatlakoztak is az elnemkötelezettség eszméjéhez, a második csoportot Kína és Japán képezte, amelyek már sajtáságos pozícióba kerültek, a harmadik csoportbeli államok pedig csatlakoztak a tömbökhöz.

Tito ezzel szemben már a fiatal független államok bandungi értekezlete előtt egy globális koncepció kibontakoztatásán fáradozott, amely helyzetüknél és érdekeltségüknél fogva tömörítette volna egy közös mozgalomba a világ országait. Nem földrajzi fekvésük, hanem közös érdekeik érvényesítése végett szorgalmazta a fiatal független államok egyesülését. A mozgalomba be akarta vonni a bandungi értekezleten jelen volt és a nemzeti függetlenségükért küzdő államokat, illetve mind-

azokat az újonnan felszabadult országokat, amelyek gazdasági fejlődésükben elmaradnak a fejlettek mögött.

Később ez a koncepció is módosításra szorult, mert a gazdasági helyzetüknél fogva kapcsolódható országok némelyikében egyes csoportok már összekötetésbe léptek a tömbökkel. A csatlakozás döntő tényezői közé tehát ideiglenesen a tömbökhöz való viszonyulás is bekerült. Ez a tényező valójában csak provizórikus volt, mert néhány országban (Fülöp-szigetek, Korea, Vietnam) hamarosan változás állt be. A belső fejlődéstől és a regionális körülményektől függően, persze, más országokban (Dél-Amerika) sem voltak ritkák a társadalom rendszerbeli változásai.

Tito elnemkötelezettségi koncepciója az élénk nemzetközi tevékenység folytán nyerte el végső formáját és vált világméretűvé. Ennek érdekében járta be néhai elnökünk az egész világot. Az első útja Etiópiába (1953) vezetett, majd Indiába, Burmába és Egyiptomba (1954) látogatott. A harmadik világ számtalan állam- és kormányfőjével találkozott és folytatott megbeszéléseket a világ égető problémáiról, különösen pedig a fejlődő országok előrehaladási lehetőségeiről, annak az útnak a megjelöléséről, amely ezeket az országokat is a szocializmusba vezetheti.

Elképzeléseit hamarosan tettek követték, s 1961 tavaszán Tito elnök Kairóban javaslatot tett az el nem kötelezett országok államfőinek értekezletére. Nasszer, Nehru és Sukarno azonnal el is fogadta a javaslatot, s meghagyták Titónak a csúcsertekezlet belgrádi összehívását. Így került sor 1961 szeptemberében az el nem kötelezettek első csúcstalálkozására.

Az értekezlet közvetlen indítéka a szovjet és az amerikai viszonyok 1960. évi kiéleződése volt. A két nagyhatalom dialógusának megszakítása világszerte nagy aggodalmat keltett; elérkezett a békeszerető erők nemzetközi ténykedésének ideje. Ilyen események közepette örömmel siettek az államfők a belgrádi értekezletre. Nehrut ugyancsak ez készítette a csúcstalálkozón való részvételre. Ő ugyanis az értekezlet egyetlen indítékának a két nagyhatalom kibékítésére irányuló erőfeszítéseket tekintette. Ezt nyíltan meg is mondta Tito kezdeményezésének a jóváhagyásakor, majd pedig az értekezleten elhangzott beszédében is utalt rá. Nehrunak egyébként érthetetlennek tűnt Tito elképzelése az el nem kötelezett országok földrajzi fekvésétől független, globális gyülekezetről.

A fokozódó hidegháború nagyobb lendületet adott a mozgalom meg alapításának és elnevezésének. A belgrádi deklaráció értelmében az értekezlet elsődleges célja a harmadik világ általános helyzetének megváltoztatása volt a nemzetközi viszonyokban, elnevezése pedig a hidegháborúhoz és a tömbökhöz való viszonyulást tükrözte. Ez később sok ellentmondásra adott okot a mozgalom célját és rendeltetését illetően.

Tito és Nehru elképzelései szöges ellentétbe kerültek az értekezleten, s féltő volt, hogy nézeteltéréssé fajulnak. Ezt csak azzal a kompromisszu-

mos határozattal sikerült elhárítani, hogy a békéltető akciót különválasztották az értekezlet hosszú távlatú célkitűzéseitől. Így készült el külön az USA és a Szovjetunió kormányának szóló felhívás, s ismét külön a belgrádi deklaráció. Ez utóbbi tükrözte tulajdonképpen Tito koncepcióját és az értekezlet eredeti célját: a tömbön kívüli országok folyamatos és tartós akciójának kezdetét.

A tömbön kívüliek mozgalmának részvételi kritériumait elsőnek Egyiptom, illetve maga Nasszer vetette fel. Javaslatára szerint a mozgalmat az időszerű politikai világhelyzettől függően nevezték volna el. Az indítvány Indiának is kedvezett, mivel évek óta képtelen volt rendezni kapcsolatait Pakisztánnal. Hazánk azonban sohasem volt híve az efféle definíciónak, mert Tito véleménye szerint az elnemkötelezettség a világrendszer megváltoztatásáért küzdő társadalmi erők széles körű akciója, illetve a nemzeti függetlenségi erőknek a szocialista harc érdekében történő mozgósítása.

A definiálási ismérvek dokumentumát lényegében sohasem hagyták jóvá, a sajátos politikai törekvések végett mindig elnapolták, nézeteltérésre azonban sohasem szolgáltatott okot. A mozgalom gyorsan terjedt és toborozta mindazokat a felszabadító mozgalmakat, amelyek hajlandóak voltak az elnemkötelezettség platformja szerinti együttműködésre. A platformban viszont továbbra is az első csúcsértekezlet összehívásának indítékai és mozgatóerői szerepeltek.

Nehru, Tito és Sukarno alapeszme körüli nézetkülönbségei a II. csúcsértekezlet küszöbén ismét felelevenedtek. Ezt az értekezletet, ugyancsak Tito javaslatára, 1964-ben, Kairóban tartották meg. Ekkor ismét a bandungi értekezlet példájára akarták összehívni az érdekelteket, még az elnevezésében is a „második Bandung” szerepelt. A regionális elmélet tehát továbbra is élt, a belgrádi deklaráció és kezdemény viszont nem bírt gyökeret verni egyes ázsiai országokban. Ezúttal ismét kompromisszumos megoldáshoz folyamodtak: Az akció tovább folyik, mégpedig mind a két korábbi találkozó célkitűzéseinek szorgalmazásával.

Mint ismeretes, a „második Bandung” elképzelései kútba estek, egyrészt a számtalan ellentmondás végett, másrészt pedig, mert történelmi távlatai soha nem is voltak ennek az akciónak. A jugoszláv diplomáciának, de elsősorban Titónak nagy erőfeszítésébe került odahatni, hogy megtartsák a kairói értekezletet. Ehhez pedig közvetve az algériai államesztendő is hozzájárult, mert a „második Bandung” színhelyéül Algírt jelölték meg. Íme ez véglegesen lekerült a napirendről, s megtették a kairói értekezlet előkészületeit. Az értekezlet vitájából még többször is kicsengett az ellentmondások visszhangja, az indonéziai változásokkal és Sukarno leváltásával azonban ez sem okozott már gondot.

A harmadik világ gyülekezése és a közös érdekekért való kiállása nem ment tehát simán, számos ellentét és nehézség rázkódtatta meg a mozgalmat. Ez is igazolta, hogy a tömbönkívüliségre nem véletlenül került sor, hanem egy kitartó és heves eszmei-politikai küzdelem árán.

Az elnemkötelezettség eszméje ugyanis nem kecsegtetett eleve sikerrel, hanem jó időbe telt, mire az államfők megértették és tisztán látták Tito koncepcióját — a háború előtti, alatti és az utána következő politikai tevékenységét, melynek alapján világhódító útjára bocsátotta a tömbönkívüliség eszméjét.

Az elnemkötelezettség mint politikai akció

Noha az el nem kötelezettek mozgalma egy világosan megfogalmazott koncepció alapján indult el, egy pillanatra sem áltathatjuk magunkat azzal, hogy ezeket az elképzeléseket az 1961. évi belgrádi értekezlet óta töretlenül és következetesen alkalmazták. Az eredeti elképzelés ugyanis eleinte csak egy általános tézis volt, amelyet gyakorlatilag is hitelesíteni kellett, s csak ezt követően válhatott platformmá és politikai akcióvá. A politikai akció lényege pedig kezdettől fogva egy olyan platform kidolgozása volt, amely tartós kapcsolatteremtésre és együttműködésre bírná a harmadik világ minél nagyobb számú országát. Ezért nem is engedték meg, hogy a belgrádi értekezlet deklarációja csak alkalmi jellegű legyen, s az időszerű amerikai—szovjet viszonyokhoz fűződjön. A deklarációba rengeteg munkát és fáradságot ölték, mégis sok fogyatékosága maradt. Legfőbb érdeme viszont, hogy ha nagyvonalakban is, de vázolja a mozgalom valamennyi döntő fontosságú problémáját.

Itt kell megjegyezni, hogy ekkor vetődött fel az UNCTAD (az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája) ötlete is. Ennek kezdeményezése is Tito beszédében hangzott el. Néhai elnökünk egy világkonferencia összehívását szorgalmazta. A javaslat a belgrádi deklarációba is bekerült, majd ennek alapján és a konferenciát sürgető 75 ország indítványára az ENSZ Közgyűlésének 1962. évi, 17. ülészaka határozatot hozott a világkereskedelmi konferencia 1964. évi összehívásáról.

A belgrádi és a kairói értekezleten a világrendszer megváltoztatását célzó koncepció akcióprogramja még csak csíráképes állapotában volt. A kezdeti akciók főként a kedvezőbb kereskedelmi feltételek megteremtésére és a fejlődő országok gazdasági megsegítésére irányultak. A kairói értekezlet után azonban nyilvánvaló volt, hogy nem elégedhünk meg csupán a kereskedelmi kedvezményekkel és könnyítésekkel, mert az elkövetkező politikai akció is jórészt az el nem kötelezett mozgalom vitalitásától függött, attól, hogy mennyire lesz képes vállalni a fejlődő országok politikai élcsapatának szerepét, s hogy erejéből futja-e majd arra is, hogy az ENSZ-ben is síkraszálljon a harmadik világ érdekeiért.

Ebből adódtak később az első gondok is. A rendezetlen viszonyok és a sorsdöntő konfliktusokba keveredés ugyanis éppen akkor gyengítették meg India és Egyiptom tevékenységét, amikor már a III. csúcstalálko-

zóra készültek. Az egyetlen kezdeményező ismét csak Jugoszlávia lehetett, a kivitelező pedig Tito. A hatvanas évek végén válságba jutott el nem kötelezett mozgalom nemcsak szervezési fogyatékoságokkal küszködött, de meggyengült a részvételi motiváció is, s ezért tovább kellett tökéletesíteni a tömbönkívüliség eredeti koncepcióját. Ha ugyanis továbbra is csak a segítségért és kedvezményekért harcolt volna, akkor akciója a kedvezőtlen külső tényezők hatására éppúgy csütörtököt mondott volna, mint Indiáé és Egyiptomé.

Ezért hazánk nemcsak a III. csúcsertekezlet szervezőjének szerepét, de a mozgalom platformjának továbbfejlesztését is magára vállalta. Enélkül aligha kapott volna Lusaka után ismét életmagra a mozgalom, és aligha érte volna el az algíri és colombói eredményeket. Az eredeti elképzelések és a platform tökéletesítése elsősorban arra irányult, hogy a mozgalom a saját erejéből gyakoroljon hatást a részvevő országok számára. A platformba foglalt hatás pedig csak kétféle lehetett: 1) minden országnak a saját erejére, valamint a környező területekkel létesítendő együttműködésre való támaszkodása; 2) hathatós politikai tevékenységgel a világrendszer globális jellegének megváltoztatása. Ezzel pedig nemcsak a részvevő országok érdekeltségét keltették fel és fokozták ismét, de jelentősen hozzájárultak a világ fejlődéséhez is. Jugoszláviának ez a szerepe megkülönböztetett figyelmet érdemel, mivel az 1970. évi lusakai értekezlet után már, azonkívül, hogy a mozgalom koncepcióját magáénak vallja, reá hárul a politikai akció megszervezése is. Ez utóbbi értekezleten alakítják meg a döntéshozatal felelős és a csúcsertekezlet összehívásában illetékes állandó szerveket.

*

Ma már kétségtelen, hogy Jugoszlávia olyan nagy szerepet játszott a háború óta eltelt időszakban, amely jelentősen meghaladja anyagi lehetőségeit, illetve anyagiakkal aligha befolyásolhatta volna valaha is ilyen mértékben a világesemények alakulását. Ez annál értékesebb, mivel tudvalevő, hogy ezt a tevékenységét nemcsak egy szűk környezetben fejtette ki, hanem valamennyi kontinensre kiterjesztette. Ehhez a jelentős szerephez hazánk két forrásból merített erőt: először is hazánk belső szilárdságából és népeink szoros egységéből, másodsorban pedig helyes külpolitikai koncepciónkából. Amíg ugyanis a belső szilárdság csak potenciális lehetőség volt, addig a külpolitikai koncepció a dinamikus akciók mozgatóerejévé vált. Külpolitikai elképzeléseinknek tehát oroszlanrész jutott hazánk történelmi fontosságú szerepében.

Ennek az alapeszmének a megítélésekor nem szorítkozhatunk csupán arra, hogy ez az időszzerű politikai és világesemények helyes felbecslése volt, hanem a világfolyamatok lényegére is utalni kell, mert ez a koncepció az egész felszabadítási korszak lényegét felölelte. Ma már ez közhelynek tűnik, mert a háború utáni szocialista forradalmak mind a

nemzeti felszabadítási mozgalmak révén mentek végbe. Negyven évvel ezelőtt azonban az efféle elképzelések még csak csírákéességét jelezték a korszak társadalmi eseményeinek.

A harmincas évek koncepcióvázlata tehát a fogyatékoságai ellenére is egy olyan politikai akció elindítója volt hazánkban a világfolyamatokban való állásfoglalásunknak pedig olyan helyes irányadója, hogy ennek alapján később történelmi jelentőségű eszmévé fejlődhetett. Enélkül a helyes irányvétel nélkül pedig, a hősök és harcosok áldozatos küzdelme árán sem sikerült volna győzelemre vinni népfelszabadító harcunkat és népi forradalmunkat; képtelenek lettünk volna hazánk felszabadítására, a történelmi haladás, a szocializmus és a világbéke útjának megtelelésére.

Fordította *Tumbász Erzsébet*